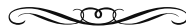

6. Твайделл Дж. Возобновляемые источники энергии / Дж. Твайделл, А. Уэйр. — М.: Энергоатомиздат, 1990. — 392 с.
7. Ahmeda S.A. A Statistical Analysis of Wind Power Density Based on the Weibull and Ralyeigh models of «Penjwen Region» Sulaimani (Iraq) / S.A. Ahmeda, H.O. Mahammed // Jordan Journ. of Mechanical and Industrial Engineering. — 2012. - Vol. 6, № 2. — P. 135-140.
8. Публічна кадастрова карта України [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://map.dazru.gov.ua/kadastrova-karta>

УДК 908

Ю.А. Олішевська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

Розглянуто особливості краєзнавчих досліджень населення України та формування історико–етнографічних районів. Визначено головні напрями аналізу структури населення і його етнічного складу. Запропоновано вивчення історико-етнографічних районів України за такими ознаками: історія заселення території, особливості побуту, національного вбрання, звичаїв, обрядів, ремесел.

Ключові слова: краєзнавчі дослідження, населення, структура населення, етнічний склад населення, історико-етнографічний район.

J. Olishevskaya

LOCAL HISTORY APPROACH TO THE POPULATION RESEARCH AND HISTORICAL- ETHNOGRAPHIC REGIONS OF UKRAINE

The article introduces the local history research of the Ukrainian population and formation of historical-ethnographic regions. Key analysis directions of the population structure and its ethnic composition have been determined. The study of historical ethnographic regions of Ukraine has been proposed according to the following features: history of area settlement, the details of a lifestyle, national clothes, traditions, the rites, the crafts.

Keywords: local history research, population, structure of the population, ethnic composition, historical-ethnographic region

Ю.А. Олишевская

КРАЕВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ РАЙОНОВ УКРАИНЫ

Рассмотрены особенности краеведческих исследований населения Украины и формирования историко-этнографических районов. Определены ключевые направления анализа структуры населения и его этнического состава. Предложено изучение историко-этнографических районов Украины по таким признакам: история заселения территории, особенности быта, национальной одежды, традиций, обрядов, ремесел.

Ключевые слова: краеведческие исследования, население, структура населения, этнический состав населения, историко-этнографический район.

Вступ, вихідні передумови. Розвиток туристсько-краєзнавчих досліджень та включення до навчальних програм підготовки фахівців з рекреаційної географії та туризму таких дисциплін, як краєзнавство, туристичне краєзнавство, туристсько-краєзнавча діяльність, які є складовою національного краєзнавства, можна навіть сказати, передумовою комплексного краєзнавчого дослідження будь-якої території - від селища, до краю та країни в цілому, передбачає розробку методичних матеріалів для забезпечення навчального процесу,

що, в свою чергу, спонукає до визначення та розгляду теоретичних основ краєзнавчих досліджень. Краєзнавчо-географічні дослідження, пов'язані із викриттям основних особливостей формування і розвитку території, її заселення та сучасного рівня освоєння, є досить актуальними та водночас відзначаються своєю складністю, що пов'язано з різними підходами до трактування і висвітлення одного й того ж матеріалу.

Дослідження історії заселення території та аналізу етнічного складу населення, особливостей його

структури та визначення характерних ознак історико-етнографічних районів та їх меж цікавило не одне покоління географів, етнографів, істориків. Необхідно відзначити розробки Ф.Д. Заставного, М.С. Дністрянського, С.А. Макаруча, В. Борисенко, А.П. Пономарьова та ін.

Мета статті — висвітлити провідні напрями краєзнавчого дослідження історико-етнографічних районів та населення України при вивченні курсу «Краєзнавство» для студентів вищих навчальних закладів, що навчаються за спеціальністю «Географія».

Виклад основного матеріалу. Краєзнавчі дослідження території передбачають комплексний аналіз природної, соціально-економічної та культурної складових.

Основними напрямками дослідження населення виступають такі: визначити особливості заселення території України; проаналізувати історію формування окремих земель та князівств, які існували на території України у X-XVIII ст.; визначити особливості історико-етнографічних районів України; проаналізувати структуру населення України у розрізі окремих адміністративних районів та областей; визначити зміни у структурі населення областей протягом останніх переписів населення та ін.

Таким чином, краєзнавчі дослідження є дотичними до етнографічних та часто використовують матеріали останніх, адже *етнографія* (від грецького *етнос* — плем'я, народ; *графо* — пишу) — суспільствознавча наука, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси етнокультурної взаємодії на всіх етапах історії людства. Крім того, етнографічні дослідження стосовно аналізу міжнаціональних відносин, етнонаціональних процесів та традиційно-побутової культури, народних обрядів і мистецтва дають необхідну базу для визначення спільних та відмінних рис окремих регіонів України.

Самобутність нашого народу зумовлюється специфічністю його історичної долі, що включала багато драматичних сторінок пов'язаних з міждержавним розчленуванням України на окремі частини. З давніх часів на території сучасної України існували різні етноплемінні об'єднання, дослідження яких спричинило розвиток історико-етнографічного районування. Ще у літописах були зазначені такі назви, як Галицька земля, Холмщина, пізніше почали використовуватись назви Червона Русь, Подол, Покуття, Волинь, Чернігівщина, Переяславщина, Мала Русь та ін. На сьогодні виділяють три етапи історико-етнографічного районування України.

Перший (VI—X ст.) — це формування переважно племінних утворень, зафіксованих у самоназвах населення: поляни, сіверяни, уличі, тиверці та ін.

Другий (X-XIV ст.) розпочався з дроблення Давньоруської держави на окремі землі та князівства. Основною одиницею районування було територіально-політичне утворення, яке спочатку підля-

гало центральній владі, а зі здобуттям «княжого столу» поступово ставало незалежним. Найбільшими з таких земель були Київщина, Чернігівщина, Сіверщина, Галицька земля, Холмщина, Поділля, Волинь, Прикарпатська Русь, Брацлавщина.

Здобуття окремими краями статусу землі означало не лише їх суверенність, а й розвиток у їх межах специфічних особливостей культури та побуту населення, зумовлених певними звичаями, обрядами.

Третій (XV-XIX ст.) характеризується посиленням процесу районування у зв'язку з колонізацією окремих частин України сусідніми державами: Великим князівством Литовським, Річчю Посполитою, Угорщиною, Австрією, Румунією, Туреччиною, Росією, Чехословаччиною. В результаті такої тривалої колонізації українського народу стримувалась його етнокультурна консолідація і водночас відбувалась локалізація культури, оскільки кожна з держав, що захопила певну українську землю, вирізнялася і політичним устроєм, і соціально-економічним розвитком, і релігійними особливостями. Межі локальних етнокультурних зон, сформованих на цьому етапі, як правило, не збігалися з колишніми землями та князівствами, хоч поодинокі винятки були (Буковина, Прикарпатська Русь).

Одним із перших, хто спробував проаналізувати регіональне різноманіття української культури, був французький топограф Г. Левассер де Боплан, який у XVII ст. виділив 8 регіонів на території України: Волинь, Поділля, Покуття, Брацлавщину, Київщину, Сіверщину, Чернігівщину та Угорську Русь. Пізніше, у XX ст., проблема етнографічного та історико-етнографічного районування набула нового розвитку, що зумовлене зростанням інтересу до цієї проблеми науковців різних напрямів: етнографів, демографів, лінгвістів, істориків, економістів, мистецтвознавців, антропологів та ін.

Історико-етнографічний регіон — це таке етно-територіальне утворення в рамках усього етносу, котре за історичною долею та етнічним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах і відтворене у крайовій символіці та людській пам'яті.

Відповідно до Української географічної енциклопедії, *етнографічне районування* — це поділ території за локальними культурно-побутовими ознаками населення, зумовлений особливостями його історичного розвитку, заселення та природного середовища, етнокультурними взаємозв'язками українців з іншими народами [1, с. 393].

Перші спроби етнографічного районування науковцями України були ще у XVIII ст. Так, у праці О.Ф. Шафонського «Чернігівського намісництва топографічний опис» 1786 р. на Лівобережжі було виділено два райони: Полісся, або Литва, та Степ, або Україна. У середині XIX ст. у науковій літературі сформувалось поняття про такі етнографічні землі, як Слобожанщина, Поділля, Покуття, Галичина та Закарпаття.

На сьогодні, говорячи про етнографічні чи історико-етнографічні райони України, географи і краєзнавці найчастіше використовують такий поділ: Слобідська Україна (Слобожанщина), Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Західна Україна, Галичина, Поділля, Буковина, Волинь і Полісся, Підкарпатська Русь, Таврія, Бессарабія, Кубань, Зелений Клин, Холмщина, Підляшшя, Більщина, Перемишльщина, Мармарощина, Задунайщина, Берестейщина, Підросійська Україна, Східна Україна, Наддніпрянщина, Північне Причорномор'я, Брацлавщина, Покуття, Буджак.

Поряд з попередньо визначеним поділом території України здебільшого етнографи використовують такий: спочатку виділяють три великі регіони: Центрально-Східний, Північний (Поліський), Західний (Південно-Західний), які, в свою чергу, включають декілька районів і підрайонів [7]. Південно-Східний регіон охоплює Середню Наддніпрянщину, Слобожанщину, Полтавщину та Південь; Північний – Полісся; Південно-Західний – Поділля, Волинь, Прикарпаття (Опілля, Бойківщину і Покуття, Буковину, Гуцульщину та Закарпаття з Лемківщиною). Зазначені поділи території не є на сьогодні загальноприйнятими та, певною мірою, - досить умовні. Питання етнографічного або, як його ще називають, історико-етнографічного районування залишається досі відкритим.

Краєзнавчі дослідження історико-етнографічних районів України полягають у визначенні особливостей їх формування, починаючи від історії заселення території, змін в етнічному складі, що зумовлені змінами у підпорядкуванні іншим державам, наприклад, Речі Посполитій, Угорщині, Австрії, Румунії, Росії та ін., і закінчуються визначенням традиційних видів господарства й занять населення, особливостей житла, одягу, побуту, звичаїв і обрядів.

Традиційними видами господарської діяльності українського народу з давніх-давен були мисливство, скотарство, рибальство, бджільництво. Найголовнішим завжди було й залишається землеробство. Наші пращури займались мотичним землеробством ще в епоху неоліту – VI-IV тис. до н. е. Завдяки сприятливим кліматичним умовам і родючим ґрунтам, в українців сформувались давні землеробські традиції, які збереглись у багатьох селищах нашої держави. Землеробство в Україні поділялось на такі види: хліборобство, городництво та садівництво. Усі вони були розвинені на теренах нашої держави ще в XVI-XVII ст. Розвиток землеробства сприяв розвитку знарядь праці. Так, до традиційних українських знарядь відносять плуг, рало, соху, борони, серп, косу, ціп та ін. Саме із землеробством пов'язано багато традицій і свят, які стосувалися окремого етапу проведення робіт (обробіток землі, збір урожаю).

Крім притаманних українцям видів господарської діяльності, вони також займались ремісництвом. З покоління у покоління передавались на-

вички з гончарства, ковальства, теслярства, килимарства, вишивання, декоративного розпису та ін. Окремі села та цілі регіони мали свою техніку та культуру виконання певних видів робіт. Дуже поширеними були художні школи – петриківська, гуцульська, опішнянська, подільська тощо. Виникнення ремесел зумовлене, перш за все, власними потребами кожного селянського двору у певних виробках та було відоме ще за часів трипільської культури.

Розвиток народних промислів пов'язаний із виготовленням товарів для продажу. З другої половини XIX ст. народні промисли та ремесла почали занепадати у зв'язку з розвитком промислового виробництва, однак у багатьох районах України і сьогодні залишилися осередки їх розвитку, зокрема на Прикарпатті та Буковині, а також в окремих містечках і селах: Опішні, Кролівці, Ніжині, Вінниці, Коломиї, Петриківці та ін.

Селище Опішні - загальновизнана столиця українського гончарства. Постановою Кабміну воно включене до «Списку історичних населених місць України». Тут нині працюють три заклади державного значення: Національний музей-заповідник українського гончарства, Державна спеціалізована художня школа-інтернат I–III ступенів «Колегіум мистецтв у Опішні», Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАНУ.

Одним з найважливіших етапів краєзнавчого дослідження населення є збирання та опрацювання статистичних матеріалів, зокрема даних переписів населення, в розрізі окремих адміністративних районів області. Загальним показником, що використовується в географії населення, є його кількість. Основні фактори, від яких залежить зміна кількості населення, – природний приріст, міграції, соціально-економічна ситуація як в країні в цілому, так і в окремих її регіонах. За даними Всеукраїнського перепису населення, який проводився у грудні 2001 р., на території України проживало 48 415,5 тис. осіб, однак цей показник щороку зменшується. Основним чинником, що вплинув на демографічну ситуацію у країні, є складна соціально-економічна ситуація, яка зумовила: зменшення показників народжуваності (особливо високими темпами відбувається скорочення сільського населення); зростання кількості померлих (спостерігається з середини 90-х рр. XX ст.); зростання частки осіб, старших за працездатний вік.

Для краєзнавчих досліджень важливим є не лише дослідження загальної кількості населення в адміністративному регіоні чи районі, але й аналіз етнічного складу населення, що допомагає краще зрозуміти самотність окремих регіонів України.

Україна є одним з етнографічних центрів, у якому проживають близько 130 народів та народностей та пересікаються різні культури.

Етнічний склад населення сучасної України є результатом тривалого історичного процесу. Він

об'єднав представників не лише різних етносів, а й різних етнолінгвістичних сімей: індоевропейської, уральської та алтайської. Індоевропейська етнолінгвістична сім'я представлена шістьма групами народів: слов'янською (українці, росіяни, білоруси, поляки, чехи, словаки, болгар); романською (молдавани, румуни); албанською (албанці); грецькою (греко-татари, греко-еліни); індійською (цигани); германською (німці, євреї).

Уральська етнолінгвістична сім'я представлена двома групами народів: фінською (естонці) та угорською (угорці). Алтайська етнолінгвістична сім'я представлена однією тюркською групою (гагаузи, татари, чуваші, караїми, кримські татари).

Пізнання основних параметрів етногеографічної структури потребує зіставлень даних переписів, які відбулись за часів Радянського Союзу та першого українського перепису 2001 року. Під час краєзнавчих досліджень етнічного складу населення варто виділити такі завдання: історія заселення території

області чи району, основні причини, що зумовили зміни загальної кількості населення та його етнічного складу; аналіз даних переписів населення для визначення структурних змін між різними етносами у межах адміністративних областей та районів.

Висновки. Підсумовуючи вище викладений матеріал, можна зробити висновок, що краєзнавчий аспект дослідження населення полягає у всебічному аналізі структури населення та визначенні співвідношення між різними національними групами у межах окремих адміністративних областей і районів, що здебільшого зумовлено тривалим історичним процесом заселення території нашої держави та її положенням на перетині європейської й азійської культур.

**Рецензент – доктор географічних наук,
професор П.Г. Шищенко**

Література:

1. Географічна енциклопедія України: У 3-х т. Т.1. А-Ж. – К.: УРЕ, 1989. – 416 с.
2. Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навч. посіб. / М.С. Дністрянський. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 232 с.
3. Етнографія України: Навч. посіб. / За ред. С.А. Макарчука. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
4. Заставний Ф.Д. Географія України. У 2-х кн. / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
5. Обозний В.В. Краєзнавство: Навч. посіб.-практикум / В.В. Обозний. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 265 с.
6. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій / А.П. Пономарьов. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
7. Українська етнологія: Навч. посіб. / За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.
8. Всеукраїнський перепис населення [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrcensus.gov.ua/>

УДК 528.9

М.Г. Онищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УНІВЕРСИТЕТСЬКА КАРТОСЕМІОТИКА В РАМКАХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПРАКТИКУМУ

У статті розглянуто питання розвитку університетської картосеміотики. Представлено основні положення та завдання навчальної дисципліни з картосеміотики. Визначено види практичних робіт для засвоєння картосеміотичних знань. Висвітлено результати впровадження курсу в навчальний процес.

Ключові слова: університетська картосеміотика, картосеміотичні знання, картосеміотичний аналіз.

M. Onyshchenko

UNIVERSITY CARTOSEMIOTICS IN THE FRAMEWORK OF RESEARCH PRACTICE

The article is devoted to the development of university cartosemiotics. The main theses and tasks of the cartosemiotics educational course have been represented. The plans of practical tasks to master cartosemiotics knowledge have been defined. The results of the course application to the educational process have been determined.

Keywords: university cartosemiotics, cartosemiotics knowledge, cartosemiotics analysis.